

Тања Костић
Универзитет уметности
Београд

УДК 316.722(497.11):069
Прегледни научни рад
Примљен: 02. 12. 2011.

УЛОГА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И МУЗЕЈА У ПРОЦЕСИМА РЕДЕФИНИСАЊА КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА У СРБИЈИ И НА БАЛКАНУ¹

Сажетак: Криза идентитета, изазвана процесима убрзане глобализације и интеграција, као глобални друштвени феномен није заобишла ни балканске земље. У овом раду ближе ћемо погледати потенцијал културног наслеђа и музеја да се укључе у јавни дијалог редефинисања културног идентитета на простору Србије и Балкана, данас подељеног између ретрадиционализације и модернизације – националног и европског идентитета. Рад ће покушати да одговори на питање каква је улога и одговорност музеја као „чуvara“ националног идентитета у све више мултикултурним и транснационалним друштвима; односно да ли нова времена преплитања и повезивања култура траже и један нови музеј који ће деловати као форум за преиспитивање и комуникацију комплексности културних идентитета.

Кључне речи: Идентитет, модернизација, традиција, културно наслеђе, музеј

Увод

Концепт националног идентитета,² који је у европским, а затим и у глобалним оквирима, пуна два века представљао основни и водећи оквир идентитетске оријентације (Стојковић 2010: 95), данас је изазван убрзаним процесима мобилности и миграција становништва, рапидним развојем комуникационих технологија, те политичких, друштвених и културних интеграција, које националне државе претварају у узбуркана мултикултурна и мултивалентна друштва (Клаић

¹ Рад у оквиру пројекта „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“ 179074, на којем је аутор ангажован у својству стипендисте-истраживача Министарства за просвету и науку РС, под менторством проф. др Драгане Стјепановић Захаријевски.

² Да ли су национални и нови, европски идентитети међусобно искључиве категорије једно је од посебно актуелних питања у данашњим процесима преиспитивања концепта културних и друштвених идентитета. Већина теоретичара, дефинишући национални идентитет као историјски облик егзистенције човековог групног, колективног идентитета, национални идентитет види као „основу баштињења, опстанка и развоја европског идентитета – као идентитета културних различитости, дијалога култура и партнерстава различитих цивилизација“ (Smith 1995). Национални идентитет овде се схвата у смислу нације-као-државе, централне власти и политичког ентитета који влада над одређеним физичким простором и односи се на осећај припадности група људи које живе унутар граница тог простора (Kaplan 2006: 153–154).

2004, у: Тојић, К., Симу, М. 2010: 93). Сматра се да ће за само неколико година половину популације у великим градовима Европе чинити људи са двоструким културним пореклом (Gubbels, T., Hermesen, J. 2004: 4). Флуидност и вишезначност колективних идентитета постаје део свакодневице обичних грађана. Ово води ка прилично другачијим концептима самоспознаје појединаца и група, ка већој отворености или ка још ригиднијој реафирмацији идентитета, ка индивидуалној и колективној саморефлексији или, просто, ка забуни (Мокре 2010: 19–20).

Криза идентитета, као глобални друштвени феномен, није заобишла ни балканске земље, које се у последњих двадесетак година (мање или више успешно) налазе на путу демократизације, модернизације и тражења свог особеног места у заједници европских земаља. Могло би се рећи да је потреба за преиспитивањем друштвених и културних идентитета овде од још већег, чак виталног значаја, како су идентитетске оријентације, па и саме претпоставке постојања (границе, државни оквири, облик владавине...) у недавној прошлости већине балканских земаља више пута доведене у питање (Стојковић 2010: 95). Савремени идентитети у Србији и на Балкану разапети су између ретрадиционализације (у форми фрагментације, реетнизације, ретрибализације) и модернизације (Митровић 2010), између процеса (ре)изградње националног и стварања европског, транснационалног идентитета. Зато је реинтерпретација старих и креирање нових, отворених, модерних, плуралистичких, грађанских идентитета, задатак од прворазредног значаја, без кога је нереално размишљати не само о одрживом развоју и европској будућности Балкана, већ и о унутрашњем опстанку балканских друштава (Захаријевић 2006: 45).

У циљу редефинисања културних идентитета балканских земаља и изналажења начина за укључивање њихових специфичности у шири концепт европског културног идентитета (Вос 2010: 142) неопходно је ангажовање свих друштвених актера и поља друштвеног живота. У овом раду ближе ћемо погледати улогу коју музеји и културно наслеђе могу (и морају) имати у промишљању, комуницирању и презентацији плуралних, вишеструких идентитета постсоцијалистичких балканских друштава.

Наслеђе нас опомиње да ми припадамо³

Прошлост није ни мртва ни покојана. У ствари, она чак није ни прошла.
Вилијам Фокнер (William Faulkner)

У временима идентитетских криза, људи се значајно окрећу својој прошлости и наслеђу,⁴ историји и традицији, у којима покушавају да пронађу сми-

³ Heritage³ reminds us that we belong [voice³ offers the promise of what we can become] (Samuel Jones 2009).

⁴ У раду користимо термин наслеђе као појам који укључује и појам традиције. Наслеђе се дефинише као део културе који се састоји од скупа вредности, препознатих, истражених, заштићених и комуницираних као идентитет (Шола 2002). Традиција је део историјског наслеђа који представља стално присуство прошлости у садашњости. Под традицијом се подразумева оријентација људи према прошлости и тек кроз ту оријентацију делови наслеђа постају традиција – објекти и идеје добијају посебно значење због свог порекла у прошлости (Митровић 2010).

сао и себе, односно свој идентитет (Crooke 2006). Ова глобална „опчињеност наслеђем“ (Hoelscher 2006) манифестује се у драматичном расту броја музеја у свету – реч је о феномену који се означава као интернационални „музејски бум“. Сваког дана у свету настане по један нов музеј; само у Великој Британији нове музејске установе се оснивају на сваких четрнаест дана, а 40% свих музеја у САД настало је у последњих тридесетак година (Кривошејев 2008). Истовремено, број људи који посећују музеје и места сећања у перманентном је порасту, те се посете музејским установама данас изражавају у милионима и стотинама хиљада. Интересовање за наслеђе не показују само бројчани подаци. Опсег онога што се данас подразумева под појмом наслеђе се значајно проширио, и поред материјалног, укључује природна и културна окружења, пејзаже, историјска места, локалитете или урбане структуре, збирке, као и нематеријално наслеђе – обичаје, знања, жива искуства (ICOMOS 1999). Наслеђе данас, по речима Томислава Шоле, представља све оно што људи желе да сачувају, од незагађеног ваздуха до традиционалног плеса, материјалне културе и природе (Шола 2002).⁵

Ова свеопшта фасцинираност наслеђем, која води до појаве једне нове глобалне „историјске културе“ (Hoelscher 2006) објашњава се потребом да се у сећањима и причама о прошлим временима, у споменицима културе и музејима, пронађу одговори на основна идентитетска питања: ко сам/смо ја/ми, односно шта је то што мене/нас разкликује од других и на ком основу ја/ми успостављамо односе и комуницирамо са другима (Гавриловић 2009: 29). У додиру са наслеђем појединац учвршћује свој идентитет и припадност својој породици односно свом суседству, кварту, граду, завичају, регији, нацији, класи, раси, цивилизацији, религији, култури или било ком другом облику формулисаних свести и на било ком нивоу – истовремено на нивоу дома и суседства, али и на глобалном, трансконтиненталном нивоу (Мароевић 1993: 99).

Ипак, како свако сећање на прошлост, никада није напросто дато, већ је увек реч о (нечијој) интерпретацији, наслеђе може постати (и често је током историје било) средство манипулисања идентитетских политика. Оживљавање традиције и повратак „коренима“, карактеристични за друштвену и политичку стварност Србије и Балкана у претходне две деценије, управо је имало за циљ да докаже ко (народ, нација, етничка група) је био „пре“ на ком простору, као и ко је од кога „старији“ (Гавриловић 2009: 161). Тако су у процесима (ре)конструисања националних идентитета и многе научно-историјске интерпретације довођене у питање (нпр. долазак Словена на Балкан, порекло Албанаца, итд.), а стварани нови митови и нове заблуде (парадигматичан је пример присвајање Александра Македонског и античких Македонаца од стране савремене македонске државе (Драгићевић Шешић 2010: 110–111). Када је то било „потребно“ брисани су чак и одређени историјски периоди те је политика заборав

⁵ Томислав Шола чак инсистира на промени термина музеологија уводећи термин херитологија (наука о баштини), практично обједињујући музеологију и концепт заштите наслеђа. Херитологију дефинише као целину општих принципа, поставки и теорема употребљених за објашњење феномена наслеђа, институција сећања, њихове праксе и пословања, те улоге наслеђа у савременом друштву. Такође, истиче како је циљ херитологије употреба наслеђа у континуирању идентитета и како херитологија тумачи наслеђе као неопходну мудрост потребну за квалитетан развој савременог друштва (Шола 2002).

и данас део званичних политика многих балканских држава: грађански рат у Грчкој, злочини четника у Србији – теме су о којима се у тим земљама и даље не говори (*Ibid.*).

Дакле, потенцијал наслеђа који делује као кључна, полазна тачка у промишљању нових идентитета не сме бити схваћен као трагање за генезом, већ као потрага за откривањем тога што јесмо, у светлу онога што више нисмо (Pierre, N. 1996, у Гавриловић 2009: 30). Овако дефинисано наслеђе се препознаје као једна од основа за самоидентификацију и креирање идентитета – не више схваћеног као монолитног, већ као плуралног културног идентитета тј. културних идентитета (Драгићевић Шешић 2010). Слојеви културе од којих се састоји свака појединачна култура, настајали су (и још увек настају) у времену и простору, тако да је оно што се данас сматра „националном“ или неком другом „аутохтоном културом“ само мање или више успешна комбинација ових претходних (Захаријевски 2006: 44). И савремене балканске културе и идентитети управо се састоје од различитих претходних слојева наслеђа и култура, почев од праисторијских и античких цивилизација преко средњовековних (словенских), турских и аустријских утицаја, до модерних монархистичких и комунистичких и европско-глобалистичких идеологија (Џалто 2010: 155). Давор Џалто (2010) даље примећује да:

Ако се на савремени национални идентитет балканских држава гледа из ове перспективе, онда се он од „угроженог“, затвореног и ксенофобног трансформише у богату ризницу која људе на овом простору, њихов идентитет и културу сврстава у ред значајних светских културних чинилаца. Тај идентитет онда није у опасности да се изгуби, нити је за његово потврђивање или „одбрану“ потребна митологизација и артифицијелно конструисање парцијалних и виртуелних идентитета. Његово богатство и трајност су очигледни. И не само то, његово постојање постаје могући допринос и путоказ европском идентитету који је, будући такође нејасан, још увек у фази артикулације и рационализације (*Ibid.*, 155).

Тако схваћен концепт наслеђа постаје потенцијал прошлости за разумевање садашњости и обликовања будућности (Hoelscher 2006: 200), кључан елемент у актуелним процесима преиспитивања културних идентитета (Драгићевић Шешић 2010) и прилика не само за истраживање и представљање, већ и за боље разумевање, коезгизтенцију и повезивање различитих идентитета.

Самим тим и музеји, као институције задужене да чувају, штите, истражују и комуницирају културно наслеђе (Шола 2002),⁶ препознати су као неизоставни актери у актуелним процесима редефинисања идентитета. Међу музејским предметима, појединац спознаје сличности и разлике и заправо утврђује сопствене идентитете у незаобилазним комуникацијским процесима,

⁶ Музеј по дефиницији ICOM-а (International Council of Museums) је стална институција, непрофитна, у служби друштва и његовог развоја, отворена за публику; у њој се спроводе истраживања материјалних сведочанстава о човеку и његовом окружењу, она прикупља та сведочанства, чува их, чини доступним и пре свега излаже ради проучавања, образовања и уживања (ICOM). Шола (2002) дефинише музеј као начин самоспознаје, средство критичког и демократског увида у стварност и корективно средство за мудар и складан развој: музеј чува богатство живота, помажући преживљавању било ког идентитета, те континуирању стваралачких сила природе, заједнице и појединца (Шола 2002: 63).

који су различити, непосреднији и свеобухватнији од оних који се стварају конвенционалним путем (језик, писмо и сл.). По томе је идентитет који се ствара у контакту са наслеђем, у музејима и галеријама, местима сећања, различит и комплементаран, али и ненадокнадив за људску врсту у целини (Мароевић 1993: 99). Одговорност музеја да се укључе у јавни дијалог и критичко преиспитивање националних идентитета, још је већа с обзиром да су од самих својих почетака, управо музеји имали централну улогу у њиховом артикулисању и очувању њихове водеће позиције у протекла два века (Macdonald 2003).

Музеј као „чувар“ националног идентитета

*Посећујуче, њобожно се усредреди на своје мисли
и пред колевком њвог господара.*

Фредерик Мистрал, Музеј живота и расе у Арлу
(Frederic Mistral, Museon Artlaten)

Појава националне државе, националног идентитета и јавних музеја крајем 18. века, међусобно су испреплетане. Избијање Француске револуције 1789. године, као кључног момента који је означио почетак ере стварања националних држава у западној Европи, отворила је и еру модерних музеја.⁷ Новим националним државама, изграђеним на идеалима „*liberté, égalité, fraternité*“ требало је дати легитимитет и учврстити везу међу њеним члановима, што се испоставило као нимало једноставан задатак. Сматрати себе чланом нације – државе, као „породице“ која броји на хиљаде и хиљаде људи, који се вероватно никада неће срести (*fraternité*), и истовремено слободним (*liberté*) и вољним (*égalité*) учесником у организовању државе, захтевало је посебан подухват имагинације (Anderson 1983, у: Macdonald 2003: 2). Индивидуална идентификација са бројном непознатом „браћом“ није била одржива на доживљеним друштвеним везама, већ је морала да буде заснована на култури – на дељењу знања и пракси, ритуалима и симболизму (Гавриловић 2009: 16). „Поседовање културе“ постало је кључна одредница националног дискурса која је припаднике једне нације означавала као *bona fide* нацију, која тиме добија и права (или макар одређени степен) на самоорганизовање у државном смислу (Handler 1988). Идеја различитости и самосвојности културних одлика, тј. националног идентитета у односу на све друге, „туђе“, подразумевала је и његово „јавно изражавање“ (Taylor 1989, у: Macdonald, 2003: 2). Тиме су музеји, који су већ постојали као колекције које обједињују вредне културне предмете из прошлих епоха, препознати као идеални агенси за изражавање националног идентитета, тј. чување и истицање културних специфичности дотичне нације (Macdonald 2003).

Имати музеј значило је имати идентитет и тиме полагати право на самоорганизовање у оквиру одређене територије. У том смислу се и за делатност музеја у периоду формирања и дефинисања граница националних држа-

⁷ Мада се први музеји, у смислу под којим данас подразумевамо музеје, настали с краја 18. века, историја музеја сеже много дубље у прошлост: још су у античка времена колекције предмета (*museion* и *museum*) биле отворене за део јавности (пре свега за студенте) (Гавриловић 2009: 13).

ва може рећи да су били интегрални део политичких пројеката (Гавриловић 2009: 159). Након отварања принчевске колекције Лувра 1789. године за јавност, односно њеним претварањем у Централни уметнички музеј (Musée de la République) 1793. године, модел музеја као носиоца националног идентитета је „извезен“ широм Европе и, касније, широм света.⁸ И први музеји на Балкану, попут Народног музеја у Београду, који је основан 1844. године, док је Србија још увек била вазална држава у склопу Отоманског царства, имали су за циљ управо да покажу идентитет младих нација, да допринесу изградњи националног осећања и легитимишу борбу за стварање сопствених националних држава (Гавриловић 2009: 14): Национални историјски музеј Румуније основан 1864, Национални археолошки музеј у Грчкој 1893, Национални археолошки музеј у Бугарској 1905/6. године, итд. (Aronsson 2011). Нарочито, након Другог светског рата, процес деколонизације „јужних земаља“ (у Латинској Америци, од почетка 20. века, а затим и у Азији и Африци, и на крају Океанији), а потом и њено убрзање од 1960. године довешће до стварања нових музеја који су сви до једног носили јасну поруку јачања националне свести (Гоб, А., Друге, Н. 2009: 77).

Музеји су, дакле, пуна два века били кључни институционални медији за артикулацију и чување националног (односно локалног)⁹ идентитета као нечег заувек датог, непромењивог и чврсто везаног за државну територију (Гавриловић 2007). Од питања избора и распореда експоната па до изгледа музејске зграде и унутрашњег простора музеја, организације кретања посетилаца, осветљења, чак и текста на легендама – целокупна „музеолошка чаролија“ (Macdonald 2003) била је у служби слављења и глорификације националног духа. Мисија музеја је била да чува и изнова саопштава јединствене вредности националне културе свима онима који улазе у оквире државе-као-нације у циљу хомогенизације, али и онима ван ње – националним мањинама у циљу њиховог увођења у културу-као-нацију (асимилација), те страним посетиоцима у циљу потврде истих или виших вредности у односу на њихове сопствене националне културе (Гавриловић 2009).

Тек последњих деценија 20. века, нарочито 90-их година, у свету се интензивно преиспитује место и улога музеја у савременом друштву. Концепт

⁸ Сасвим је извесно да Лувр није први музеј отворен у Европи, чак ни у Француској. Међутим, његово оснивање обично се узима као почетна тачка у процесима стварања модерног музеја услед: револуционарног контекста у којем настаје, због политичке мотивације која претходи његовом оснивању, обима збирки које су на тај начин обједињене, симболике саме палате Лувр као претходног седишта краљевске моћи и универзалистичког карактера који ће му убрзо бити приписан (Гоб, А., Друге, Н. 2009: 25).

⁹ „Формула“ музеја као креатора и чувара националног идентитета „поновљена“ је и на другим нивоима локалних управа, посебно у виду градских, локалних или завичајних музеја (*heimat* музеји специфични за Немачку и зону њеног утицаја у средњој и јужној Европи) и који се појављују у 19. и 20. веку (Macdonald 2003). Модел идентитета онако како је артикулисан у националним музејима, примењиван је и у конструкцији и презентацији локалних идентитета – сваки град је изградњом музеја „потврђивао“ свој идентитет, музеји су били симболи вредности локалне прошлости и, обрнуто, „немати музеј“ значило је признавање непостојања значајније историје. У таквим музејима се локално, регионално и државно-као-национално повезивало у јединствен наратив и целовиту слику нације, иако је она заправо била пачворк различитих историја и традиција (Гавриловић 2009: 40).

националног идентитета који су музеји пуна два века „штитили“ – као хомоген, затворен и искључив, показао се неодрживим у савременим глобалним процесима интеграција и повезивања култура – тзв. „пачворк култура“ (Киерп 1998, у Вејер-де Наан 2006). Тиме је и само постојање музеја као симбола „чувања и промовисања културних разлика“ (Гавриловић 2011) доведено у питање: Да ли је дошло време да музеј сместимо у музеј?¹⁰

Са друге стране, како национални идентитет схваћен не више у традиционалном маниру, већ као сфера комуникације, коегзистенције и мултивалентности (Вејер-де Наан 2006: 195), не може да се раздвоји од транснационалног (регионалног, европског) идентитета у настајању, музеји су добили „другу шансу“ да изнађу начине редефинисања „стarih“ и исказивања „нових“ идентитета. Нова музеолошка парадигма и именом – Нова музеологија – покушава да раскине са два века деловања музеја као инструмента притиска и наметања доминантног културног погледа мањине (националне елите) укупном становништву једне државе. У том смислу, након двадесетак година критике традиционалних музеја као колонијалистичких и расистичких, „изгубљених“ у прошлости, елитистичких и изолованих од јавности, неспособних да одговоре на савремене друштвене промене и изазове свакодневног живота, крај 20. и почетак 21. века поново је музејима доделио кључну улогу ослонца идентификације, овај пут не као „творца и чувара“ већ као „отвореног форума“ за преиспитивање – суочавање и комуникацију – комплексности плуралних, вишеструких културних идентитета (Swartz 2006).

„Глас“ даје обећање шта можемо да постанемо¹¹

Музеј као форум за промишљање и креирање бројних идентитета

Ако је традиционални музеј имао да исприча само једну идентитетску причу (у виду наратива велике нације – државе) остављајући при томе све друге неиспричане или скрајнуте у други план, нови музеј има задатак да омогући да се чују, преиспитају и комуницирају бројни идентитетски наративи. Одатле и настојања савремених музеја (или бар оних који су прихватили начела критичке музеологије) да се обратe свим сегментима друштва, укључујући све оне групе (етничке, али и културне, родне, економске и све друге мањинске или маргинализоване), које, по правилу, нису у музејима проналазиле основ за сопствену идентификацију¹² (Гавриловић 2007). У том циљу, нова музеологија је пред музеје ставила потребу за критичким преиспитивањем сопствених

¹⁰ *Време је, без сумње, да музеј сместимо у музеј* је једна од анархистичких визија судбине музеја Жан Клера (Jean Clair) објављена у часопису *L'Art Vivant* 1971. године (Гоб, А, Друге, Н. 2009: 8).

¹¹ [*Heritage' reminds us that we belong*] *voice' offers the promise of what we can become* (Samuel Jones, 2009).

¹² Брендон Тејлор (Brandon Taylor) у својој студији о британским уметничким музејима и анализи њихове улоге у формирању британског империјализма, наводи важност функције одевања при посети музејима. Наиме, он описује прецизно формулисане одевне захтеве за посетиоце што би требало да буде услов боравка у музејској згради, као један од изузетно ефикасних видова друштвене селекције (Стојановић 2007).

конструкција прошлости и историјских процеса, које до тада никада нису довођене у питање: Ко поседује прошлост? Шта музејима (кустосима) даје ауторитет да говоре за друге? Кога укључују а кога искључују? Чија сећања су привилегована, а чија могу да се занемаре? Да ли се може генерализовати без игнорисања и како музеј може да посредује између индивидуалних сећања и генералне интерпретације историја? (Beier-de Naan 2006: 187).

Ново читање прошлости и наслеђа, које је подразумевало напуштање виђења историје као „политичке“ и стављање фокуса на друштвене, односно културне и микроисторије, приближило је музеј савременом тренутку, проблемима и потребама данашњице. У музеје почињу да продиру прикази свакодневног „обичног“ живота, па музејске изложбе настоје да прикажу и истраже питања неједнакости и различитости, искључености и маргинализованости (Hudelas 2007). Тридесетак година раније ниједна од ових тема не би се сматрала довољно релевантном или „достојном“ да буде представљена у музеју (Beier-de Naan 2006: 187). Тиме је нова музеологија преуследила циљеве музеја са прошлости на садашњост а у смеру будућег друштвеног развоја – „будућност“ је постала мото музејског деловања (Crooke 2006: 179).

Музеји се почињу сматрати не само местом чувања, него пре свега центром креирања различитих врста идентитета, а музеолошки рад интегралним делом, чак замајцем друштвене промене. По речима Љиљане Гавриловић, музеји из пасивних и „мртвих“ установа, које покушавају да нас врате негде где заправо никада нисмо били, прерастају у активне и потребне живе просторе у којима можемо да препознамо себе и видимо пут којим би се могло ићи (Гавриловић 2009: 91).

Посебан сегмент промене музеолошког рада односи се не само на проширење поља деловања – у смислу онога о чему се у музеју данас прича, него и начина како се те приче причају (*Ibid.*). Нова музеологија, ослањајући се на идеју да је разумевање стварности (било садашње или прошле)¹³ увек субјективно, обојено емоцијама и зависно од контекста, музеју и кустосу „одузима“ монопол над једнозначном и ауторитарном интерпретацијом прошлости и идентитета.¹⁴ Музеј више није институција која намеће став, која суди или усмерава – уместо тога циљ музеја је да омогући хетерогеност перспектива, те да учини видљивим и дозволи различитост интерпретација, значења и мишљења (Swartz 2006).

У том смислу, велики корак напуштања традиционалног музеолошког дискурса начињен је у просторним и организационим изменама изложбених поставки. Тако се, на пример, све више напушта пракса писаног, текстуалног „објашњавања“ предмета у виду легенди, као вида једнозначне и „наметнуте“ интерпретације историчара/кустоса. Истовремено, аутобиографски документи и лична сведочења (*видео*) постају неизоставни садржаји савремених музејских поставки (Beier-de Naan 2006: 187). За разлику од традиционалних, нове форме

¹³ Штавише, прошлост и не постоји „као таква“, као скуп „објективних чињеница“; у питању је увек нека интерпретација, неко сећање. Мада се, најчешће, заснива на одређеним фактима и чињеницама, на догађајима који су се одиграли, њихов значај и тумачење се, услед различитих околности, може мењати (Малешевић 2008).

¹⁴ Истовремено ауторитет кустоса, као стручњака, мора да постоји, али сада се представља на другачије начине (Jones 2009).

презентације више не подражавају линеарни временски ток напретка (*свећ као слика* или *свећ као изложба*: Mitchell 1988, у: Macdonald 2003), које су посетиоца, по правилу, стављале или изван или изнад поставке, дајући му право да се осећа као наследник читавог тока историје, поносан на своје место које је на самом врху линије успона – наравно, ово под условом да је посетилац припадник већинског народа (Гавриловић 2009). Сасвим супротно, иновативне музеографске технике имају за циљ да „увуку“ посетиоца у саму поставку, којом би он „лутајући“ међу предметима, постао део саме изложбе и био испровоциран да постави себе и свој идентитет у односу на изложене предмете (Beier-de Naap 2006: 194). Нове форме изложбених поставки, отварањем нових простора за различита тумачења, претвориле су музеје у форуме за сучељавање и комуникацију комплексности различитих идентитета, који су отворени за подстицање или порицање различитим интерпретацијама (Swartz 2006).

Музеји поново, након пуна два века, „освајају“ Европу и свет, али овај пут са циљем да представе свет чији идентитет није више заснован на ексклузивном национализму, већ је одређен фундаменталном идејом јединства идентитета кроз вишеструкост. Потенцијал овог „новог“ музеја је препознат и у званичној политици Европске уније као важан инструмент за изградњу нових, европских идентитета. Како стоји у прогласу Европског комитета за културу и едукацију, најважнији задаци савремених музеја јесу очување културног диверзитета, социјална интеграција, помоћ људима у креирању вишеструких идентитета, превазилажење неравноправности култура и уношење локалних карактеристика у европски дијалог (*Museums at crossroads* 2000, у: Гавриловић 2011). И на ширем, глобалном нивоу, препознаје се потенцијал нових музеја да делују као један од кључних актера друштвеног развоја. ICOM-ов статут је, на пример, 1974. године редефинисао значење појма музеј додајући да музеј мора бити у служби заједнице, друштва и његовог развоја. Нови музеј у својим бројним формама деловања – еко-музеји, музеји суседства, сајбер и виртулени музеји, итд., има за циљ „стварање доживљаја живота ван музејских зидова“ (Kirshenblatt-Gimblett 1998: 410). Такав музеј се данас сматра новом „друштвеном технологијом“ која има моћ и утицај преобликовања савремених друштава (Karp, I., Kratz, C. 2006). Овде је потпуно легитимно поставити питање да ли су таква очекивања од музеја донекле претерана и претенциозна. Како примећује Томислав Шола (2002), музеј, као начин самоспознаје, средство критичког и демократског увида у стварност и корективно средство за мудар и складан друштвени развој, има веома добре шансе, ако не да „спаси свет“, онда бар да упозори да је свет у опасности и подстакне на деловање:

Музеји можда неће спашавати свет у кризи (сигурно неће решити све наше проблеме)... Али са педесет година друштвеног инжењеринга, осиромашени и незадовољни, без потребних средстава да заштите свој идентитет и самопоштовање, становници европског Истока требају сваку могућу помоћ (Шола 2002: 32, 17).

Музеји у Србији и на Балкану

Никада нисам успела да се изборим са домаћим задатком да обиђем све музеје са сџиска у „Полицици“ (...) јер нисам схватала разлоге за гледање предмета из времена/догађаја који ме савршено не интересују нити ми ишта значе, у историјским које бескрајно дуго морам да истражим на маји града. Тада још увек нисам сасвим разумела своје ајсолућно одбијање историјске музејске стварности и јасан осећај да она са мном нема никакве везе.
Љиљана Гавриловић, 2009.

Док широм Европе и света музеји постају кључни актери у актуелним процесима преиспитивања старих и креирања нових вишеструких идентитета, у балканским земљама се још увек не препознаје у довољној мери њихов потенцијал. Штавише, чини се да ни сами музеји на овим просторима, не виде своју улогу нити одговорност за укључивање у јавни дијалог промишљања идентитета транзитивних балканских друштава. Што из недостатка свести о томе чему музеји (могу да) служе и због чега су потребни, из непостојања озбиљне и промишљене државне стратегије у развоју музеолошке делатности, али и релативног конформизма и пасивности музејске заједнице, овдашњи музеји налазе се потпуно ван светских музеолошких збивања. Музеји у Србији, као уосталом и у већини балканских земаља, данас су на истом оном месту где су се европски музеји налазили почетком 19. века (Гавриловић 2007: 187). Иако се број музеја стално повећава – у складу са схватањем да имати музеј значи имати идентитет – они су потпуно ван савремених оквира музеологије, као теорије репрезентације културе и конципирања идентитетских пракси (*Ibid.*).

Како је недавна прошлост Балкана обликовала честим политичким и идеолошким променама, и већина музеја на овим просторима је била принуђена да, и по неколико пута за веома кратко време, мења визије колективних идентитета – од националистичко-монархистичких и транс-југословенских идентитета, преко социјалистичких и комунистичких, па све до (ре)традиционалистичко-националистичких и (будућих) европских идентитета у настајању. Музеји су, дакле, са сваком променом идентитетске парадигме, имали задатак да „створе“ и нови „идеолошки обликовани“ колективни идентитет (Цалто 2010).

Тако, на пример, превага идеологије традиционалног/етничког национализма крајем 80-их година прошлог века, посебно евидентна на просторима бивше Југославије, одразила се на музејске поставке кроз хиперболисање вредности и особености новонасталих нација, као и ширењу осећања нетолерантности и одбојности према свему што је одступало од понуђених националних стереотипа. Према Љиљани Гавриловић, стална изложбена поставка Етнографског музеја у Београду из 2001. године, „Народна култура Срба у 19. и 20. веку“, представља један типичан пример изложбе обликоване у овом идеолошком дискурсу, у функцији (ре)конструкције српског националног идентитета, базираног на митској прошлости:

Свима који имају другачији поглед на национални као етнички идентитет, као део сопственог личног идентитета, [изложба] не нуди никакво упориште за идентификацију, нити им се, чак, обраћа. Они који имају другачије схватање националног/етничког идентитета, те не могу да се идентификују са предме-

тима из идеализоване слике српског села [опанака и преслица], изложба музеја поручује или да нису Срби или да нису „добри“ Срби (Гавриловић 2009: 37).

Истовремено, музејске праксе, мењајући идентитетске нарative на основу елемената идеолошких оквира и политичке стварности, нису се бавиле и њиховим представљањем и објашњавањем (Манојловић Пинтар 2011). Изастанком критичког преиспитивања прошлости, односно потпуном негацијом читавих (непожељних) делова историје народа и државе, музејске поставке су и данас препуне тзв. „белих мрља“ и скривених (немих) историја (*Ibid.*):

[...] Најновији период [све после Другог светског рата] је, такође „бела мрља“ – време које не постоји, иако смо га живели. То је период у односу на који (у јавној, пре свега политичкој сфери) и даље постоје потпуно опречне оцене и амбивалентан однос, те се због тога музејски радници устручавају да га чак и помену (Гавриловић 2009: 169).

Идентитетске политике наших музеја игноришу и наслеђе и доприносе других култура.¹⁵ Тек уласком међународних фондација овдашњи музеји су, на њихов подстицај, почели да обликују мултикултурну слику стварности, но она је и данас више дата у специфичним изложбама но што за њу има места у сталним поставкама. Тако, нова поставка музеја у Темишвару, иако приказује град као румунски, немачки и мађарски, превиђа присуство српске и ромске културе у његовој историји. Слично, у једном броју локалних музеја широм Балкана – попут музеја Бора и Неготина у Србији, тек сегментом фолклора (ношња) указује се на постојање влашког становништва, док се у другима, чак намерно потискује сећање на мађине које су некада живеле или још живе на тим просторима (Драгићевић Шешић 2010: 115).

Недостатак савремених музеолошких теоријских оквира и задржавање давно превазиђених идентитетских парадигми, има за последицу да данас скоро сви музеји на овим просторима личе један на други. Иако се материјал који се у њима налази разликује по форми (културно-историјском) и пореклу, начинима коришћења и значењима, суштинска идеја на основу које су формиране музејске збирке и (на основу њих креиране) изложбе јесте идентична. Зато после посете неколиким оваквим музејима посетилац осети *déjà vu* ефекат, без могућности да формира упечатљиву представу о специфичностима и музеја и простора где се налази (Кривошејев 2008). Последица је та да такви музеји не успевају да пруже основ за самоидентификацију посетиоца и препознавање тога ко сам ја/ко смо ми, по чему се ја/ми разликујем/о од других, односно шта ми/нам је заједничко (Гавриловић 2009: 43).

Конечно, у нашој музејској пракси заборавља се чињеница да музеји нису само презентација и интерпретација прошлости. Музејске изложбе су, пре свега, део савремене културне продукције – промишљања прошлости и њеног укључивања у изградњу визија будућности (Kirshenblatt-Gimblett 1998) и намењене су савременом човеку. Посебан значај у том смислу, нарочито за шири балкански простор, представља повезаност музејске праксе са идејом културе мира и мултикултурализма. Како је једини начин за превазилажење конфли-

¹⁵ Тако је Музеј ромске културе у Србији отворен тек 2009. године. Према оснивачком акту, мисија Музеја ромске културе је упознавање како Рома тако и нерома са ромском материјалном и духовном културом, подизање културног нивоа ромског народа на овим просторима, као и упознавање шире јавности са елементима ромске културе (<http://www.romamuseum.rs>).

ката разумевање култура са којима се долази у контакт, музеји се данас чине „идеалним лабораторијама“ за учење како о својој тако и о другим културама и идентитетима:

У њима [музејима] се, управо на бази музејских збирки и постојећих предмета, могу/требало би развијати технике опште културне едукације, као и рад на подизању нивоа културне свести развијањем знања о вредностима своје/других култура, што је неопходно за превазилажење просте примене културних стереотипа на понашање/вредности других (али и свог/својих) културних модела (Гавриловић 2009).

Шта даље... (уместо закључка)

Музеј би требало да буде попут светилоника који нас подсећа на оно шта смо били; који осветљава изазове са којима се данас сусрећемо; и који нас усмерава ка ономе шта можемо да постанемо.¹⁶

Smithsonian MNAАHC

Већина музеја на овим просторима још је јако далеко од ова три идеала савременог музеја. Садашња музејска слика Балкана не делује охрабрујуће, те ће вероватно проћи још много времена када ће грађани Балкана у музеју наћи тај тако потребан ослонац у потрази за сопственим индивидуалним и групним идентитетима у свету који се све брже мења. Данашњи становник Србије и Балкана, тешко да може да препозна себе у једној идеализованој, идеолошки обојеној и конструисаној музејској „реалности“, коју овдашњи традиционални музеји намећу, нити има прилике да у таквим музејима упознаје, преиспитује и комуницира са другим културама и другим идентитетима.

Пут за успостављање музеја који би деловао као катализатор за редефинисање старих и обликовање нових идентитетских оријентација, захтева, пре свега, промену свести унутар самих музеја. Музејски стручњаци морају да прихвате да су се времена променила, а тиме и улога музеја као чувара и браниоца идентитета, тако важна у 19. и 20. веку, захтева нове приступе у контексту све више глобализованог и мултикултурног света. Да би музеји успели да одговоре на изазов редефинисања културних идентитета, што је средишњи код сваке музејске институције, мораће да направе искорак из оквира традиционалне музеологије и преиспитају досадашње (очигледно неделотворне) идентитетске праксе. Музеји на Балкану, како упозорава Томислав Шола, морају да схвате да се „не живи од митова – од њих се само умире, али и да се не живи од акултурације – од ње се само нестаје“ (Шола 2011). У том смислу, охрабрујуће делују иницијативе (иако усамљене) појединих музеја на овим просторима да (ре)дефинишу своју „савременост“ и изнађу начине како да сачувају традицију уз истовремено отварање ка будућности и модернизацији.¹⁷

¹⁶ It [museum] should be a beacon that reminds us of what we were; what challenges we still face; and point us towards what we can become the (Smithsonian MNAАHC).

¹⁷ Једна од тих иницијатива је, на пример, регионални пројекат једанаест музеја западног Балкана „1+1: Life and Love“, који се бави промишљањем концепта љубави и живота, као универзалним вредностима које повезују различитости балканских друштава (<http://www.bmuseums.net>).

Ипак, да би музеји у балканским земљама и стварно могли да преузму на себе улогу покретача друштвених промена, појединачне иницијативе (колико год биле добре и значајне) нису довољне. Оснаживање музеја да делују као платформе за стварање квалитетног развоја и хуманијег и толерантнијег друштва, захтеваће пре свега промену постојећих националних културних и идентитетских политика. Тек остварењем озбиљних и промишљених државних стратегија заштите и очувања културног наслеђа; подстицањем развоја савременог стваралаштва, којим ће дела претходних генерација добити нови смисао и значај; и, најзад, ширењем кругова партиципације у култури, створиће се потребни оквири за деловање музеја у процесима очувања, преиспитивања и изградње нових културних идентитета савремених балканских друштава.

Литература

- Aronsson, P., Elgenius, G. (2011) *Building National Museums in Europe 1750-2010*. Linköping: Linköping University Electronic Press.
- Beier-de-Haan, R. (2006) *Re-staging Histories and Identities. A Companion to Museum Studies*. ed. Macdonald, S. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Crooke, E. (2006) *Museums and Community in A Companion to Museum Studies*. Macdonald, S. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Doudou, D., Jones, S. (2008) *Heritage and Identity in Heritage, Legacy and Leadership: Ideas and Interventions*. http://www.culturalleadership.org.uk/uploads/tx_rtgfiles/Heritage_Legacy_and_Leadership.pdf
- Драгићевић Шешић, М. (2010) „Културна политика, национализам и европске интеграције“, у: *БИТИ ИЗ/ВАН – Ка редефинисању културног идентитета Србије*. Тојић, К., Симу, М., Београд: Kulturklammer – Центар за културне интеракције.
- Џалто, Д. (2010) „Идентитет из-међу“, у: *БИТИ ИЗ/ВАН – Ка редефинисању културног идентитета Србије*, Тојић, К., Симу, М., Београд: Kulturklammer – Центар за културне интеракције.
- Гавриловић, Љ. (2007) *Култура у излогу: ка новој музеологији*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Гавриловић, Љ. (2009) *О политикама, идентитетима и друге музејске приче*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Гавриловић, Љ. (2011) *Музеји и границе моћи*. Београд: Библиотека XX век.
- Гоб, А., Друге, Н. (2009) *Музеологија – Историја, развој и савремени изазови*. Београд: КЛИО.
- Gubbels, T., Hermsen, J. (2004) „The Museum of the Future“. *Boekman* 61: 4-7. Retrieved October 10, 2011 http://www.boekman.nl/EN/boekman_61_editorial.html
- Handler, R. (1988) *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Hoelscher, S. (2006) *Heritage. A Companion to Museum Studies*. ed. Macdonald, S. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Hudelas, J. (2007) „Museums at the heart of communities“. *Museografica* 11 (2), 421–439.

- ICOM. Retrieved 10 November, 2011: <http://icom.museum/>
- ICOMOS. Retrieved 10 November: 2011: <http://www.icomos.org/>
- Jones, S. (2009) *Expressive Lives*. London: Magdalen House.
- Kaplan, F. (2006) „Making and Remaking National Identities“ in: *A Companion to Museum Studies*. ed. Macdonald, S. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Карп, I., Kratz, C. (2006). *Museum Frictions Public Cultures/Global Transformations*. London: Duke University Press.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998). *Destination Culture: Tourism, Museums, Heritage*. Berkeley CA: University of California Press.
- Кривошејев, В. (2008) „Предстоји ли Србији ’музејски бум’“, у: *Музеји у Србији – зајочейо џујовање*. Београд: Музејско друштво Србије.
- Macdonald, S. (2003) „Museums, national, postantional and transcultural identities“ in: *Museum and Society*, I(1):1–16.
- Малешевић, М. (2008). „Насиље идентитета“. *Културне паралеле* (11–32). Радојчић, Д. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Manojlović Pintar, O. I. (2011). „National Museums in Serbia: A Story of Intertwined Identities“ in: *Building National Museums in Europe 1750–2010 (779–816)*. Linkoping: Linkoping Electronic Conference Proceedings.
- Мароевић, I. (1993) *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Мокре, М. (2010) „Да ли идентитети убијају?“ у: *БИТИ ИЗ/ВАН – Ка редефинисању културног идентитета Србије*, Тојић, К., Симу, М. Београд: Kulturklammer – Центар за културне интеракције.
- Muzej romske kulture. Retrieved November 11, 2011: <http://www.romamuseum.rs>
- Simultaneous Exhibition 1+1: Life & Love. (n.d.). Retrieved March 25, 2011: <http://www.bmuseums.net>
- Smithsonian MNAАHC. Retrieved May 22, 2011: <http://nmaahc.si.edu/>
- Smith, A. (1995) *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Стојановић, Ј. (2007) „Модернизам и музеј: дијалектика перформативности“ у: *Зборник Народног музеја*, 471–482.
- Стојковић, Б. (2010) „Ка одрживом културном идентитету“ у: *БИТИ ИЗ/ВАН – Ка редефинисању културног идентитета Србије*, Тојић, К., Симу, М. Београд: Kulturklammer – центар за културне интеракције.
- Swartz, H. (2007) *Globalization, Museums and the Evolution of a Plural Identity*. Retrieved March 25, 2011: http://www.saic.edu/pdf/degrees/pdf_files/aap/2007_Hannah_Schwartz.pdf
- Шола, Т. (2002) *Маркетинг у музејима или о врлини и како је обзнанији*. Београд: Слио.
- Шола, Т. (2011) *Према џојалном музеју*. Београд: Центар за музеологију и херитологију.
- Тојић, К., Симу, М. (2010) *БИТИ ИЗ/ВАН – Ка редефинисању културног идентитета Србије*. Београд: Kulturklammer – Центар за културне интеракције.
- Вос, К. (2010) „Грађење напретка за прошлост Србије – Презентација наслеђа Србије на „европскији“ начин“ у: *БИТИ ИЗ/ВАН – Ка редефинисању културног идентитета Србије*. Београд: Kulturklammer – Центар за културне интеракције.

- Vukov, N. (2011). „National Museums in Bulgaria: A Story of Identity Politics and Uses of the Past“ in: *Building National Museums in Europe 1750–2010* (133–150). Linköping: Linköping Electronic Conference Proceedings.
- Захаријевски, Д. (2006) „Идентитети у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“, у: *Култура мира и геокултура развоја Балкана*. Митровић, Љ., Ђорђевић, Д., Тодоровић, Д. Ниш: Филозофски факултет – Институт за социологију.

Tanja Kostić

THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE AND MUSEUMS IN THE PROCESSES OF REDEFINING CULTURAL IDENTITY IN SERBIA AND IN THE BALKANS

Summary: The identity crisis, triggered by the processes of accelerating globalization and integrations, is a global social phenomenon, which has affected the Balkans' countries as well. In this paper we will take a closer look at the potential of cultural heritage and museums to take part in the social dialogue of redefining cultural identity in Serbia and in the Balkans, today divided between (re)tradition and modernization – between national and European identity.

The paper will try to answer what role museums, as the former “guardians” of national identity, play in the age of multicultural and transnational societies; and if a new kind of museum is needed in today world of overlapping and fusing cultures, the museum which will act as a forum for questioning and conversation about the complexities of cultural identity.

Keywords: identity, modernisation, tradition, cultural heritage, museum.